

Carl von Linné

Yngve Espmark

Biografi på Høytidsdagen
26. februar 1995

Med anledning av att Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i år hedrar minnet av Carl von Linné och har låtit prägla årets minnesmedalj till hans ära, är det med en blandning av stolthet, tacksamhet och ödmjukhet som jag har åtagit mig den hedersamma uppgiften att teckna en bild av denne landsman, som inte bara var en aktad medlem av vårt Selskab, men som framför allt har gjort sig odödlig som en av naturvetenskapens allra största bidragsgivare. Det vore naturligtvis förmätet att här ens försöka ge en uttömmande och rättvisande levnadsbeskrivning av Linné, och detta är heller inte min ambition. Därtill var hans livsverk alltför stort och vittomfattande, och hans personlighet alltför sammansatt.

Att Selskabet har valt att hedra Linnés minne, har sina goda grunder. Då Gunnerus som nyutnämnd biskop kom till Trondhjem 1758 var han, för att citera Gerhard Schønning, «næsten aldeles ubevandret, saa godt som ganske fremmet i Naturens Lande ... og til største Deel ubekiendt». Och själv sticker Gunnerus heller inte under stol med sin nybörjarstatus som naturforskare. Text skriver han i sitt första brev till Linné 1761 att «Deres Velbaarenheds lærde skrifter har jeg og derfor begyndt at gjøre meg noget liidet bekjendt, men jeg bogstaverer meg kun endnu frem ...» Men med sitt brinnande intresse och sin naturliga fallenhet för naturvetenskap, med det starka stöd han fick av sina lärda vänner i Trondhjem, och inte minst med den stimulans och skolering han fick genom sin 11 år långa brevväxling med Linné, utvecklade sig Gunnerus, som vi vet, till en mycket kunnig och framträdande naturvetenskapsman. Ja, t.o.m. Linné, som i stor grad uppfattade sig själv som den störste och den av Gud utkorade att förklara och ordna det jordiska Skaparverket (ett talesätt i samtiden var att «Gud skapade, Linné ordnade»), hade idel lovord för Gunnerus' insatser inom framför allt botaniken och zoologien. I ett brev till Gunnerus 1764 skriver således Linné att «Ni, den störste av alla biskopar, bestrålar och upplyser som en komet med nytt ljus Nordens mörka länder, och om Er kan det i sannhet sägas att 'det folk som satt i mörker, har sett ett stort ljus', som upplyser hela världen. Måtte Er stjärna aldrig gå ned!». Gunnerus på sin sida sparade heller inte på superlativer och älskvärdheter i sina

brev. T.ex. titulerade han Linné som «naturforskningens selveste *Jupiter Stator* og største beforder». Dessa och andra liknande ömsesidiga hedersbetygelser fick så småningom ett mera konkret och bestående innehåll dels då Linné år 1766 blev invald som medlem av vårt Selskab, som då fortfarande hette Det Trondhiemske Selskab, og som därmed, enligt Gunnerus, «ervertet seg en makeløs glans», och dels då Linné samma år namngav ett växtsläkte till Gunnerus' ära.

Som många av dåtidens naturforskare hade också Carl Linnæus starka släktskapsband till prästerskapet¹. Kort tid efter Carls födelse 1707 utnämndes fadern till kyrkoherde i Stenbrohults socken i Småland, en tjänst som han för övrigt ärvde efter sin svärfar. Carls uppväxt präglades i stor grad av gudsfruktan och botanik. Förutom ett starkt religiöst patos hade nämligen fadern också ett brinnande intresse för växter, och han omskapade prästgården till en för sin tid remarkabel botanisk trädgård, där Carl på egen hand och under faderns sakkunniga och outtröttliga ledning gjorde sina första lärospån och grundlade den naturuppfattning som hela hans livsverk skulle bygga på. Genom egna studier och med hjälp av sina lärare under skolåren, kom Linné också tidigt i kontakt med dåtidens stora medicinska auktoriteter, i synnerhet holländaren Hermann Boerhaave, och med den moderna botaniska systematiken sådan den hade blivit framställd av fransmannen Joseph Pitton de Tournefort. Linné blev under dessa tidiga ungdomsår också starkt influerad av den franske naturforskaren Sébastien Vaillant, som några decennier tidigare hade publicerat uppsiktsväckande teorier om att växterna hade ett sexualliv och att blommorna var deras könsorgan. Linné presenterade och diskuterade dessa teorier i ett av sina allra tidigaste arbeten, *Præcludia sponsaliorum plantarum*, som publicerades 1729.

De naturvetenskapliga impulserna som Linné fick under sina tidiga år i Småland resulterade i att han ändrade sina ursprungliga framtidsplaner, som var att gå i faderns fotspår och bli präst. I stället bestämde han sig för att studera medicin. Efter ett år vid Lunds universitet flyttade han till Uppsala, där den akademiska miljön ansågs vara mera stimulerande. I Uppsala fanns det på den tiden två professorer i medicin, bägge till åren komna, och i varje fall den ene av dem, Olov Rudbeck d.y., mera intresserad av naturalhistoria generellt än av medicin speciellt. För Linnés del var detta naturligtvis utomordentligt utvecklande, även om den renodlat medicinska undervisningen nog blev en aning torftig. Linné lyckades emellertid fullfölja sina medicinska studier, samtidigt som han skrev de första utkasterna till en mängd av sina banbrytande arbeten. Stimulerad av sin lärare och beskyddare Olov Rudbeck d.y.,

1. Det kan i det här sammanhanget vara värt att nämna, att Linné också hade norska anor. Hans mormors far hette Jórán Skee och var 'pastor i Wisseltofta uti Skåne, född i Norrige nära staden Skeen'. Dennes mor, Johanne Pedersdatter, blev på lösa grunder dömd till döden såsom varande häxa, och avrättades i Stavanger 1622. Av anledningar som man bara kan spekulera över, blev detta förhållande aldrig omnämnt av Linné i hans släktkrönika.

företog han också under denna tid, 25 år gammal, sin berömda och ambitiöst upplagda resa till det nordligaste Sverige. Reseskildringen, som publicerades först 33 år efter Linnés död, bar den informativa och imponerande titeln «Carl Linnæus' lappländska resa, med Guds nåd företagen år 1732 på Kungl. Vetenskaps-Societetens bekostnad, i avsikt att belysa Lapplands naturalhistoria beträffande stenar, jordarter, vatten, örter, träd, gräs, mossor, fyrfotadjur, fåglar, fiskar och insekter och dessutom människornas sjukdomar, hälsa, matordning, seder och levnadssätt».

Tjugoåtta år gammal, med en någorlunda tryggad ekonomi, nyförlovad med dottern till den välbärgade provinsialläkaren i Falun, Johan Moræus, och med ett 30-tal mer eller mindre färdiga manuskript i sitt bagage, reste Linné år 1735 till Hardewijk i Holland för att disputeras för den medicinska doktorsgraden². I sin avhandling, som hade titeln «*Hypothesis nova de februm intermittentium causa*», försökte han leda i bevis att frossa orsakades av att patienten hade druckit lerhaltigt vatten. Disputationen var snabbt avklarad, och den verkar ha varit mera en förevändning för än det reella skälet till hollandsresan, nämligen att komma i direkt och nära kontakt med det europeiska vetenskapliga etablissemanget. Linné var nog redan då ganska välkänd i dessa miljöer, dels genom sina redan publicerade skrifter, men kanske framför allt genom att han noggrant hade sört för att ha blivit omtalad i särdeles positiva ordalag i den mycket ansedda och spridda vetenskapliga tidskriften *Hamburgische Berichte von gelehrten Sachen*.

Linné utnyttjade sina drygt tre år i Holland mycket effektivt, och enligt honom själv var dessa år hans lyckligaste och vetenskapligt sett mest produktiva. Med sin vinnande personliga charm, sina nästan måttlösa ambitioner och med en rudimentärt utvecklad blygsamhet, lyckades han på kort tid etablera sig i de mest inflytelserika kretsarna. En av hans främsta beskyddare under denna tid var den förmögne bankiren George Clifford, som hade låtit anlägga en enastående botanisk trädgård vid Hartkamp, ett par mil nordväst om Arnheim. Linné blev på hösten 1735 anställd som välavlönad och självständig föreståndare för Cliffords anläggning, en tjänst som han innehade i två år.

Linné ägnade sig nu åt en nästan ofattbar publisistisk verksamhet. I loppet av de tre åren 1735–38 skrev han nu flera av sina viktigaste arbeten, bl.a. de olika delarna av *Systema naturæ* (1735), *Fundamenta botanica* (1736), *Genera plantarum* (1737), *Critica botanica* (1737), *Flora lapponica* (1737), *Hortus Cliffortianus* (1737) och *Classes plantarum* (1738).

Carl Linnæus, som han då fortfarande hette, kom tillbaka till Sverige på hösten 1738 och etablerade sig nu som framgångsrik läkare i Stockholm. Speciellt populär blev han bland unga, förmögna adelsmän, som

2. Det var på den tiden mer eller mindre obligatoriskt för svenska medicinardoktorander att disputeras *pro gradu* vid holländska universitet.

sökte bot för sina galanta åkommor. Men man lätt förstå att Linné hade andra planer för sitt liv än att förbli societetsläkare, och han arbetade under den här tiden målmedvetet med att knyta nya inflytelserika kontakter inom såväl de akademiska som de politiska miljöerna. Detta ledde bl.a. till att han tillsammans med några av de mest inflytelserika vännerna grundade Kungl. Vetenskapsakademien år 1739, och han valdes också till Akademiens förste preses.

Linné avslutade sin läkarpraktik i Stockholm redan efter tre år då han 1741 utnämndes till professor vid Uppsala universitet, först i praktisk medicin, men genom ett byte året därpå blev han professor i medicin och naturalhistoria, alltså den stol som de berömda Rudbeckarna tidigare hade innehaft.

Carl von Linnés aktiva liv sammanföll med vad som i Sverige har kommit att kallas för frihetstiden. De styrande hade klart uttalade merkantilistiska och utilistiska ambitioner, och det är mot den bakgrunden man får se de uppdrag som riksdagen år 1741 gav den unge Linnæus. Man uppdrog nämligen åt honom att resa ut till provinserna och inventera de naturresurser som kunde vara till fördel för landets hushållning, och som man hittills hade importerat från utlandet. I instruktionerna hette det bl.a. att Linné skulle söka efter färgväxter och undervisa allmogen i hur dessa skulle odlas, vidare skulle han söka efter ler- och jordarter, lämpliga för tillverkning av porslin och tobakspipor, samt råvaror för läkemedelstillverkning. Han skulle också söka efter gips och flintor, samt utröna var man kunde plantera valnötsträd och oxel för att landet därmed skulle kunna bli självförsörjande när det gällde att tillgodose krigsmaktens stora behov av virke för gevärskolvar. Linné lyckades också övertyga ständerna om nödvändigheten av att registrera och beskriva alla slags naturalster, mineraler såväl som växter och djur, alldeles oavsett deras eventuella nytta. Den första av dessa resor företogs 1741 och gick till Öland och Gotland, och senare under 1740-talet följde motsvarande expeditioner till Västergötland, Bohuslän och Skåne.

Det är osäkert i vilken grad Linnés provinsresor motsvarade hans egna och hans uppdragsgivares högt ställda förväntningar, men det är helt klart att de var av utomordentligt stor betydelse för kännedomen om och kartläggningen av den svenska naturen, och av hushållning, seder och allmänna föreställningar bland allmogen i de besökta provinserna. Skildringarna från dessa resor trycktes mellan åren 1745 och 1751, och de tillhör fortfarande de mera läsvärda natur- och folklivsskildringarna i svensk litteratur. Desutom, och inte minst, samlade Linné under sina provinsresor viktiga bidrag till många av sina redan påbörjade stora arbeten, som t.ex. de olika utgåvorna av *Flora Svecica* (1745, 1755), *Fauna Svecica* (1746, 1761) och de tre delarna av *Materia medica* (1749, 1750, 1752).

Linné var redan tidigt övertygad om att den hittills allmänt accepterade systematiken och nomenklaturen inom speciellt botaniken var ofullkommen, missvisande och baserad på felaktiga kriterier. Genom «upptäckten» av växternas sexualsystem hade visserligen andra banat vägen för ett systematiskt nytänkande, men Linné var den som så att säga gjorde något åt saken. Redan i sin år 1736 utgivna *Fundamenta botanica* och den året därpå publicerade *Critica botanica* drog han upp riktlinjer och regler för hur han tänkte sig ordna den systematiska och deskriptiva botaniken, men det skulle dröja helt till 1750-talet innan de stora verken på området kom. I *Philosophia botanica* (1751) utvecklade han sina botaniska teorier och uppställde de regler som han menade skulle gälla för namngivning och organbeskrivning, och 1753 kom det gigantiska arbetet, som Linné själv torde ha betraktat som sitt botaniska mästerverk, nämligen *Species plantarum*. Här beskriver han koncist och regelrätt ca. 8000 växtarter, i huvudsak fanerogamer, och här tillämpade han för första gången konsekvent den binära nomenklaturen, vars bestående värde och praktiska räckvidd kanske var större än vad själv Linné kunde föreställa sig. Under 1750-talet utkom också den utomordentligt viktiga 10:e upplagan av *Systema naturæ*, vars zoologiska del (1758) kom att bli lika riktningsgivande för namngivningen inom djurriket som *Species plantarum* blivit för växtriket.

Linnés enastående position inom den vetenskapliga världen var uppenbar också för hans samtid, och han erhöll också otaliga bevis på den aktning han åtnjöt. Bl.a. erhöll han år 1747 arkiaters titel, han utnämndes till riddare av Nordstjärneorden 1753, och 1762 blev han invald som medlem av den franska vetenskapsakademien som en av dens åtta utländska ledamöter. Vidare blev han adlad av konung Adolf Fredrik år 1757, även om det skulle dröja ännu fem år innan utnämningen vann laga kraft, och det är först nu (1762) som vi med rätta kan ändra hans namn från Linnæus till von Linné.

En annan sida av Linnés vetenskapliga verksamhet än den rent systematiska och klassificerande kom fram i många av hans övriga skrifter. Bl.a. skrev han flera s.k. dissertationer, ett slags akademiska småskrifter med varierande temata, som gavs ut, delvis postumt, i 10 volymer under titeln *Ameonitates academicæ*. Här diskuterar han med en blandning av förunderlig klarsyn och vittgående spekulationer sådana ämnen som ekologi, fysiologi, spridningsbiologi, växtgeografi etc. Överhuvud taget behandlar han här biologiska företeelser, som hos långt senare forskargenerationer väckte allmän uppmärksamhet, och som i relativt sen tid har utvecklats till självständiga vetenskapliga dicipliner. Som exempel kan nämnas hans diskussioner omkring ekologiska principer, som visar att han hade avancerade insikter och tankar om att alla organismer är avhängiga av varandra i det som vi i dag kallar ekosystem, näringskedjor och ekologiska kretslopp.

Men i långt större grad än tidigare präglas Linnés författarskap under 1760-talet av spekulativa inslag i hans för övrigt vetenskapliga klarsyn. Centrala i dessa spekulationer var bl.a. hans teorier om artbildning genom hybridisering, hans syn på elektriciteten som ett slags livsprincip, och hans minst sagt originella utvecklingslära, som i korthet bygger på att ordningar, familjer, släkten och arter har sitt ursprung i de två skikt som, enligt Linné, alla organismer i princip är uppbyggda av, nämligen honkönets märg och hankönets bark.

Också den 12:e utgåvan av *Systema naturæ* (1766–68) hade påfallande starka inslag av liknande spekulativa konstruktioner och okritiska förklaringar.

I Linnés egen korthuggna levnadsbeskrivning heter det bl.a.: «till sinnelaget munter, skämtsam, ej vresig, snar till glädje, vrede och sorg, icke hastig till att fälla omdömen, levde ganska nyktert, var ingen dryckesbroder, sov om sommaren från 10 till 3, om vintern från 9 till 7». Detta ger onekligen intryck av en mycket harmonisk personlighet, men inte desto mindre tycks Linné på sina äldre dagar ha blivit ganska dyster och tung till sinnet. Dette kommer till uttryck i flera av hans senare skrifter, bl.a. i *Nemesis divina*, en samling anteckningar, som i första hand var avsedd för sonen Carl och dennes moraliska uppbyggelse, och där han med en mängd exempel från samtida svenskars gruvliga olycksöde varnar för det gudomliga straff som redan i jordelivet väntar syndaren.

Det framgår ingalunda klart av Linnés skrifter vad det var som tyngde och förmörkade hans sinne på äldre dagar, och vad som fick honom att i så stor grad ägna sig åt spekulativa betraktningar. En förklaring, som inte förefaller alltför osannolik, kan vara att han i takt med sin ökande insikt om de reella sammanhangen i naturen upplevde en tilltagande konflikt med sin strängt ortodoxa religiositet, som också innefattade en i grunden kreationistisk natursyn.

Linnés nästan osannolikt stora vetenskapliga aktivitet hindrade honom inte från att med stor framgång också engagera sig på en rad andra områden. Bl.a. var han rektor för Uppsala universitet i tre perioder, han lade ner ett oerhört stort arbete med att omskapa den gamla Rudbeckska botaniska trädgården i Uppsala till tidens ur vetenskaplig synpunkt förnämsta, och han förde en mycket omfattande och vidlyftig korrespondens med otaliga forskarkollegor från snart sagt hela världen, bland dem också, som tidigare nämnts, vårt eget Selskabs grundare Johan Ernst Gunnerus³.

Heller icke försummade Linné sina undervisningsplikter. Snarare tvärtom. Förutom att han övervakade och i stor grad administrerade de

vetenskapliga arbetena och expeditionerna till sina många lärjungar från när och fjärran, lär han ha varit en omåttligt populär föreläsare och exkursionsledare, något som stundtals utlöste illa dold förtret hos hans mindre populära kollegor. Det blev på modet bland Uppsalas studenter att gå på Linnés föreläsningar och delta i hans privata kollegier. Speciellt populärt blev det att delta på de exkursioner till Uppsalas omgivning, de s.k. *herbationes upsalienses*, som Linné organiserade och själv ledde under många år. På dessa herbationer studerade man bokstavligt talat hela naturen, i stort såväl som i smått, och det var i stor grad här som den s.k. linneanska andan kom att grundläggas, och som kom att prägla stora delar av naturvetenskapen för lång tid framöver.

Linné dog 1778, 71 år gammal. Efter en uppslitande arvstvist fick sonen Carl överta den enorma kvarlåtenskapen, men då också han dog, bara fem år efter fadern, blev samlingen spridd på flera händer. En väsentlig del såldes till den välbärgade engelske medicinarstudenten James Edward Smith, som därigenom blev ägare till bl.a. en boksamling på ca. 2500 volymer, det enastående herbariet bestående av ca. 19.000 blad, och tusentals insekter, skal, koraller, mineraler och andra naturalier. Med köpet följde också en stor manuskriptsamling och ca. 3000 av de brev som Linné hade fått från svenska och utländska forskarkollegor. Några år efter köpet grundade Smith det senare så ärevärdiga Linnean Society i London, och så småningom övergick allt det som Smith hade köpt av Linnés kvarlåtenskap i sällskapets ägo och pietetsfulla vård.

De många och omfattande granskningarna av Linné och hans livsverk som har gjorts alltsedan hans död för över 200 år sedan, har resulterat i delvis motsägelsefulla, komplicerade och svårbedömda bilder. Allt efter tidsepok och den för tillfället förhärskande vetenskapliga traditionen har omdömena pendlat mellan okritisk helgondyrkan och starka reservationer. Så småningom har emellertid en mera nyanserad bild vuxit fram, där man klarare än tidigare har insett både begränsningarna och storheten i Linnés vetenskapliga insatser. Det härskar idag inget tvivel om att Linnés livsverk för alltid skall framstå som ett av de rikaste i naturvetenskapens historia, och «Blomsterkonungens» ande kommer sannolikt att sväva över våra huvuden ännu under lång tid framöver.

3. Linnés vetenskapliga korrespondens var tidvis så omfattande att portokostnaderna tenderade att ödelägga hans ekonomi. Under en period på 1740-talet blev han därför av riksdagen beviljad portofrihet för brev med vetenskapligt innehåll.

Litteratur

- Amundsen, L. 1976. *Johan Ernst Gunnerus och Carl von Linné brevveksling 1761–1772*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Eriksson, G. 1980–81. Carl von Linné. I: *Svenskt biografiskt lexikon*, vol. 23, s. 699–715. Stockholm.
- Frängsmyr, T. (red.). 1983. *Linnaeus, the man and his work*. University of California Press, Berkeley.
- Midbøe, H. 1960. *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie 1760–1960*. 1.bind. Trondheim.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, vol. 5, s. 31–34. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1949.

Jag vill rikta ett stort tack till Harald Nissen och Stein Johansen vid Universitetsbiblioteket i Trondheim för deras hjälpsamhet med att finna fram till relevant litteratur.